GROWFORD
for Global Research on Optimal Ways for Development
INSTITUTE

growford.org.ua

Оподаткування багатства в Україні: тест на солідарність

Глобальне дослідження №2, 2021

д.е.н., професор Швабій К.І.

ЗМІСТ

ВСТУП 2

I. ПРИЧИНИ АКТУАЛІЗАЦІЇ І КОНТЕКСТ ДИСКУСІЇ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКУ НА БАГАТСТВО 4

II. ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКУ НА БАГАТСТВО В УКРАЇНІ ТА ОЦІНКА ЙОГО ФІСКАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ 14

III. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ 27

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

«Україна – бідна країна…з багатими людьми»
(народний оксюморон)

ВСТУП

Пандемія COVID-19 стала викликом для суспільств, економік і системи публічних фінансів усіх без виключення країн світу. Одночасно, вона є випробуванням для органів державного управління та їхньої здатності справлятись з кризою. Значна кількість людей на всіх континентах суттєвим чином постраждала внаслідок поширення захворювання, що обернулося для них не лише загрозою життю і шкодою для здоров'я, а також в багатьох випадках втратою робочих місць і падінням доходів, зростанням бідності і продовженням поглиблення нерівності людей поміж та всередині країн за доходами, майном, можливостями, доступом до суспільних послуг, а головне, процесу вакцинації.

Справжнім випробуванням пандемія стала й для вітчизняної економіки, суспільства і влади. В цей особливий період, коли невідомо які наслідки буде мати пандемія на життя людей і долі країн, уряди, державні інституції стали центрами суспільної уваги та надії, адже від їхніх рішень і дій без перебільшення залежить майбутнє держави, оскільки «політичні шрами» пандемії можуть мати трагічні наслідки для державності багатьох країн світу. Новітні дослідження вказують нам на те, що слабкі держави вимагають значно більше часу на запровадження антиепідеміологічних заходів не лише економічного, соціального, а й, що найголовніше, медичного характеру. У зв'язку з цим спроможність діяти та адекватно реагувати на виклики сьогодення таких держав та урядів громадянським суспільством поставлена під сумнів. Найтрагічніше, що подібне розчарування, зневіру в діях державних інституцій, в політичних лідерах відчувають молоді люди «найуразливішого (в емоційному плані – авт.) віку» (18 – 25 років)[1], адже саме вони становлять інноваційне ядро суспільства, саме вони є запорукою стабільного існування країни в майбутньому.

Світові експерти зазначають, що пандемія є випробуванням суспільства на солідарність, згуртованість та ефективність дій держави[2]. Цю ефективність пост-фактум можна констатувати на простих наочних цифрах, зокрема, щодо рівнів вакцинації чи державної фінансової підтримки постраждалих верств населення.

[1] Eichengreen B., Saka O., Aksoy C.G. The political scar of epidemics. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.nber.org/papers/w27401
[2] IMF Blog. A COVID-19 recovery contribution. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.nber.org/papers/w27401https://blogs.imf.org/2021/04/16/a-covid-19-recovery-contribution/

За кількісними та якісними параметрами цих показників існує значна диференціація між країнами світу. Ми на власні очі спостерігаємо в нашій країні цю значну розбіжність і відставання по всіх напрямах протидії пандемії.

З огляду, на це відновлення довіри громадян до дій держави, її інституцій, системи охорони здоров'я є ключовою передумовою їх подальшого нормального функціонування, наших сподівань і надій щодо розвитку української державності.

Що в такій ситуації слід робити ?

Одна з відповідей на це багатогранне запитання представлена в даному дослідженні. При цьому слід зазначити, що це не якась оригінальна авторська ідея чи черговий популістичний політичний проєкт. Навпаки. У дослідженні зазначено, що всюди в світі на провідних світових форумах і майданчиках, в найбагатших країнах світу, в першу чергу, в політичному та інтелектуальному істеблішменті актуалізувалась дискусія щодо запровадження податку на багатство (wealth tax) як заходу можливо екстраординарного, зумовленого особливими обставинами нашого часу, скоріш за все тимчасового, але цілком реального та ефективного способу протидії викликам сьогодення.

Тому й в нашій країні одним із тестів на солідарність і основною для відновлення довіри до держави, наших політичних лідерів є запровадження податку на багатство. Адже, Україна – бідна країна в офіційних вимірах (ВВП, дохід на душу населення тощо, й особливо, якщо ми вдаємось до якихось міжнародних співставлень і порівнянь), проте в нашій країні є достатня кількість надзвичайно багатих людей, джерелом доходів і статків яких у багатьох випадках є національні природні ресурси, влада, активи, здобуті у ході пільгової приватизації. Поглянемо на електронні декларації наших чиновників і політиків, які звітують про великі суми готівки, рухомого і нерухомого майна в особистому володінні. Поглянемо на дорогі маєтки, нарешті, на вулиці наших міст, на яких безліч дорогих автомобілів, а на Дніпрі і в морській акваторії – дорогих плавзасобів, вартість яких вимірюється сумами з багатьма нулями. З огляду на це, все стає зрозумілим без зайвих слів. Якщо гроші, фінансові активи, ще якось можна приховати, щоправда зробити це стає все складніше й складніше, завдяки тиску світової спільноти і відходу від толерування ухилення від сплати податків, то майно, стиль життя в межах країни із зачиненими пандемією кордонами приховати важко. Це означає, що казати про неможливість запровадження податку на багатство в Україні є невіглаством та блюзнірством.

Отже, запровадження податку на багатство в Україні без перебільшення можна вважати одночасно тестом на солідарність для найбагатших наших співвітчизників і тестом на спроможність для політичних лідерів!

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

I. ПРИЧИНИ АКТУАЛІЗАЦІЇ І КОНТЕКСТ ДИСКУСІЇ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКУ НА БАГАТСТВО

У зв'язку з поширенням пандемії COVID-19 перед світовою спільнотою постали нові загрози і виклики. Більшість експертів відзначають зростання проблеми нерівності, не тільки в соціальному чи економічному вимірах. Зазначається, що виникають такі її виміри, що раніше не спостерігались. Зокрема, люди похилого віку виявились більш схильними до ризику зараження з вищою ймовірністю тяжких наслідків хвороби, діти з малозабезпечених родин мають гірший доступ до освітніх послуг, низькокваліфіковані робітники виявляються найменш захищеними групою населення, вже зараз спостерігається нерівномірний доступ країн до вакцин проти COVID-19. Відбувається випробування на міцність не лише систем медичного і соціального захисту країн світу, не меншим випробуванням пандемія стала для їхньої сфери публічних фінансів. У зв'язку з цим в світовому академічному і політичному середовищах актуалізувалась дискусія щодо запровадження податку на багатство (wealth tax).

Основні причини поновлення дискусії щодо запровадження такого податку наступні:

- ☑ падіння доходів населення, безробіття внаслідок пандемії COVID-19 і подальше зростання нерівності за доходами і майном;
- ☑ зростання дефіцитів державних бюджетів і державних боргів внаслідок пандемії, що зумовлено, в свою чергу, великими пакетами фінансової допомоги урядів населенню і бізнесу;
- ☑ практика ухилення від сплати податків найбагатшими з використанням можливостей низькоподаткових юрисдикцій (офшоризація) і недоброзичлива податкова конкуренція між окремим країнами і регіонами світу.

Одна з основних загрозливих глобальних тенденцій XX сторіччя, яка має своє продовження у XXI-му, полягає у зростанні нерівності населення за доходами і майном.

В звіті «Нерівність в світі 2018» зазначається, що в останні десятиріччя нерівність за доходами збільшувалась практично в усіх країнах світу, але різними темпами; це дозволяє припустити, що інститути і здійснювана політика впливають на формування нерівності.

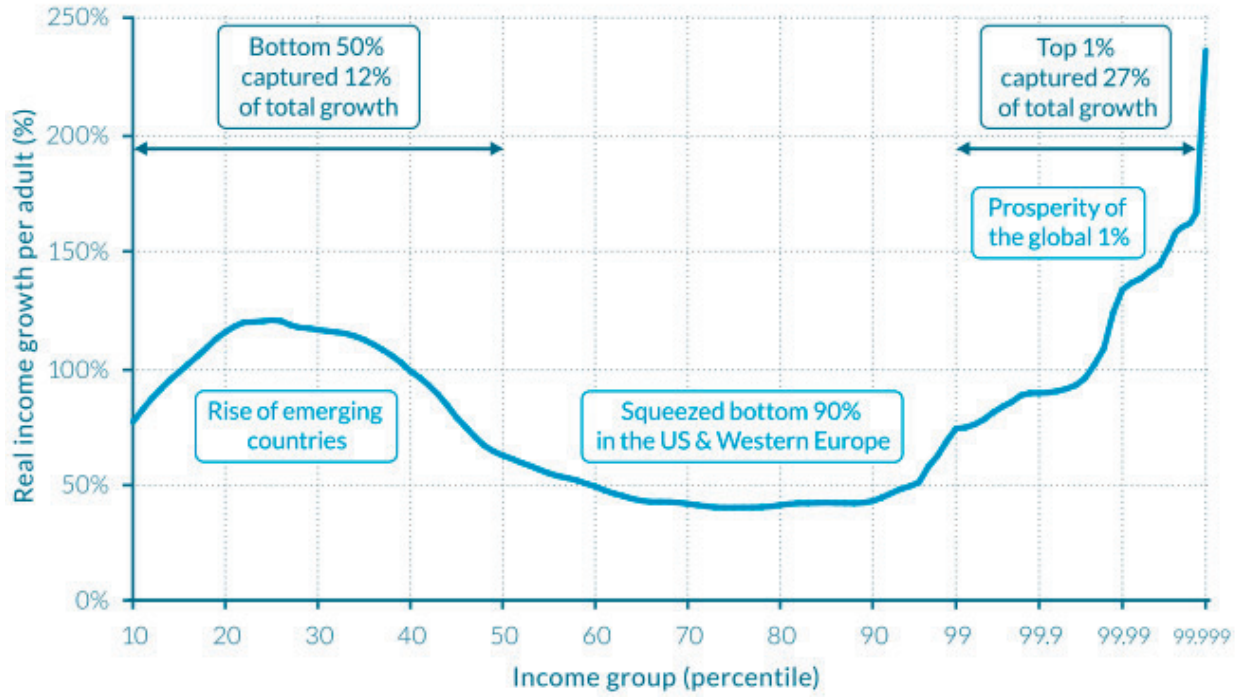

Рис. 1. Крива глобальної нерівності і темпів її зростання, 1980-2016 рр.

Джерело : WID.world

З представленого рисунку 1, який взято зі згаданого звіту, можна побачити, що на 1% осіб, які отримують найвищі доходи в світі, припадає удвічі більше зростання таких доходів, ніж для 50% найбідніших людей. Тим не менш і в останніх цей приріст був значним (в основному завдяки небаченим темпам економічному зростання в Китаї, завдяки якому вдалося з поза межі бідності витягнути більше 400 млн осіб), в той же час зростання доходів світового середнього класу було поміркованим.

Світова тенденція зростання нерівності розподілу доходів в розвинених країнах світу зумовлена дією як фундаментальних ринкових факторів, так і міжнародних – глобалізація, урбанізація, діджиталізація. Досліджуючи тенденції цього явища за впродовж XX-сторіччя, Томас Пікетті говорить про те, що більші темпи доходу на капітал порівняно з доходами від праці призводять до нерівномірного розподілу, що формується в довгостроковому періоді завдяки наявності такої диспропорції. Крім того, в розвинених країнах у другій половині минулого сторіччя, вже більш з політичних міркувань та дії глобалізаційних чинників, зокрема, зростання податкової конкуренції між країнами, проблеми офшорів, відбулося зменшення прогресивності персонального прибуткового податку.

Але ринкові механізми там працюють за принципом «винагорода за підприємницький ризик», що дозволяє в цілому залишатись розвиненим економікам в авангарді економічного і технологічного розвитку та отримувати переваги від глобалізації та розвитку цифрових технологій. Зовсім по іншому ситуація виглядає в країнах, що розвиваються. Зокрема, в петрократіях Росія,

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

Венесуела, Нігерія, тобто в політичних системах, де квітне корупції та непотизм, нерівність в доходах формується в основному за рахунок приватизації економічної ренти від видобутку вуглеводнів невеличкою групою наближених до влади осіб. Україна, як завжди торує свій шлях, і його особливість полягає у тому, що суттєве зростання нерівності доходів впродовж усього періоду новітньої незалежності країни відбувається на тлі зменшення показника валового національного доходу на душу населення! У третьому розділі ми до розгляду цього феномену ще повернемося.

На рисунках 2 і 3 представлено тенденції зміни протягом 1980 – 2019 рр. частки національного доходу до оподаткування і всього багатства[3], що належить 1% найбагатших людей світу в США, Франції, Німеччині, Китаї, Південноафриканській республіці у порівняння з середнім показником в цілому по світу.

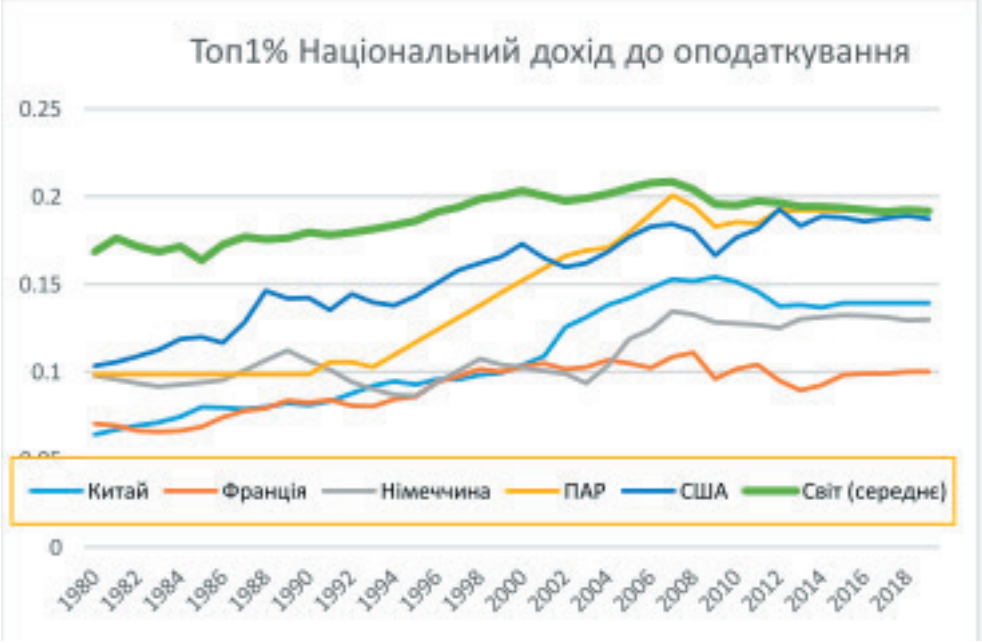

Рис. 2. Частка національного доходу до оподаткування, що належать 1% найбагатших

Джерело : WID.world

[3] Під багатством, як правило, розуміють всі активи, що належить особі: доходи (активні і пасивні), заощадження, майно рухоме і нерухоме, права інтелектуальної власності тощо за мінусом боргів та витрат на їх обслуговування.

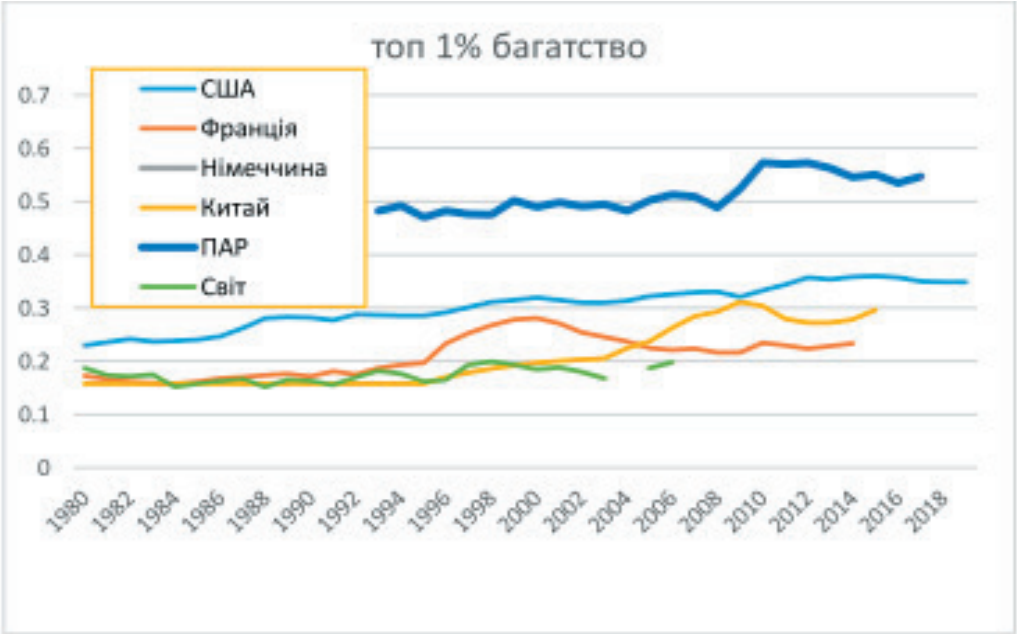

Рис. 3. Частка багатства, що належить 1% найбагатших

Джерело : WID.world

З наведених рисунків ми бачимо повільне зростання частки доходів і майна, що належить найбагатших людям світу, протягом останніх десятиріч. Порівнюючи не тренди, а цифри представлені на рисунках слід звернути увагу на те, що розшарування за майном є значно більшим, ніж за доходами. У таблиці 1 представлені кількісні показники, які дозволяють зрозуміти масштаб відмінності між їх чисельними оцінками.

Таблиця 1

Частки національного доходу до оподаткування і багатства, що належать 1% найбагатших, станом на 2019 р.

КРАЇНА	Частка національного доходу до оподаткування, %	Частка багатства, % (рік доступної інформації)
Франція	9	23 (2014)
Німеччина	13	н. д.
Велика Британія	13	20 (2012)
США	19	35 (2019)
Китай	14	30 (2015)
ПАР	19	55 (2017)
Світ	19	-

Джерело : складено автором за даними WID.world

Зрозуміло, що частка багатства є більшою, адже вона включає в себе не тільки доходи від праці й капіталу в тому числі іноземні, як у першому випадку, а також майнові доходи, вартість самого майна як рухомого, так й нерухомого, інших активів в тому числі нематеріальних тощо. У певному аспекті можна вважати

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

величину багатства капіталізованими доходами попередніх періодів, тому вона завжди більше величини доходів. Це перевищення, як видно з тієї ж таблиці, майже як утричі більше в ПАР, удвічі – в США, Китаї, Франції. Це співвідношення варіюється залежно від часу й місця і безпосередньо впливає на фіскальний потенціал податку на багатство.

Зростання нерівності за доходами і майном в світі поміж країнами та всередині країн світу є проблемою, яка привертає увагу інтелектуального істеблішменту. Тому актуалізуються питання не лише щодо запровадження податку на багатство, а й повернення до більш прогресивних ставок персонального прибуткового податку, реформування системи міжнародного оподаткування, подальшого розвитку і поглиблення кооперації між країнами щодо протидії ухиленню від сплати податків (проєкти BEPS 1.0 та BEPS 2.0).

Світова спільнота, яка також давно стурбована масштабами агресивного податкового планування, вже вдається до екстраординарних заходів з протидії цьому явищу. Автор бестселера "The Hidden Wealth of Nations" Гебріель Цукман, який сьогодні є одним з найвпливовіших дослідників офшорів, підрахував: якщо США зможуть звести до нуля ерозію бази оподаткування, що відбувається внаслідок офшоризації, це призведе до збільшення податкових надходжень щонайменше на 20% для всіх платників і насамперед для найбільш заможних. Для останніх зростання податкових зобов'язань в абсолютних розмірах буде найбільшим, оскільки в США 1% найзаможніших громадян забезпечує 40% усіх податкових надходжень від сплати федерального прибуткового податку з громадян.

Уже книжковим став кейс компанії Apple, яку Європейська комісія звинувачує в отриманні штучних податкових преференцій від уряду Ірландії, що призвели до зменшення суми податкового зобов'язання при сплаті корпоративного прибуткового податку в розмірі 13 млрд євро. Навіть для заможної Ірландії це велика сума, і вони відмовляються її відшкодовувати добровільно. Нині справа знаходиться в Європейському суді справедливості.

Розуміючи, що в глобальному світі боротися з офшорами самотужки одна країна, навіть така потужна як США, не в змозі, країни ОЕСР у 2013 р. започаткували наднаціональний проект BEPS (хоча до певної міри FATCA США є прототипом BEPS), який передбачає 15 кроків за відповідними напрямами з метою наблизити національні практики оподаткування та підходи щодо адміністрування податків до єдиного стандарту. За оцінками експертів ОЕСР, щорічні втрати бюджету країн світу в результаті ерозії бази оподаткування та переміщення прибутків (це, власне, й є розшифровкою абревіатури BEPS) сягають від 100 до 240 млрд дол. США. Тому вже зараз до цього проекту приєдналися понад 100 країн світу, 84 з яких уже задекларували своє бажання обмінюватися в рамках цього проекту релевантною податковою інформацією.

Під тиском світової спільноти вперше за майже сто років функціонування офшорів у 2016 р. такі фінансові центри, як Швейцарія, Люксембург, Джерсі, Гонконг та

інші, почали розкривати інформацію про обсяги депозитів, що розміщені в їхніх банках, не просто в агрегованому вигляді, а на двосторонній основі.

В новітньому дослідженні фахівців Національного бюро економічних досліджень на чолі з уже згаданим Г.Цукманом є більш деталізована інформація. Наведу тут лише кілька статистичних фактів з нього. Загальна вартість активів, що зберігаються в офшорах, сягає 10% світового ВВП протягом останніх 15 років без особливого тренду щодо збільшення або зменшення. За цей же період частка офшорного багатства в Швейцарії поступово зменшується від майже 50 до менш як 30%, але на заміну європейцям швидко приходять азійські та африканські офшори. Світовими лідерами за нагромадженням багатства в офшорах є такі країни, як ОАЕ (більш як 70% національного ВВП), Венесуела (понад 60%), Саудівська Аравія (56%), РФ (майже 50% ВВП) та інші. Легко побачити, що це країни, які стають багатими за рахунок експорту вуглеводнів, при цьому значна частка цього багатства приватизується елітами. Але якщо в арабському світі такий порядок речей є частиною національної традиції та культури, устрою суспільства, і там майже немає податків, то, наприклад, у РФ чи Венесуелі це данина клептократам. Адже в тій самій Норвегії фактично всі кошти від експорту нафти зберігаються у фонді національного добробуту, а офшорах - менш як 5% національного ВВП.

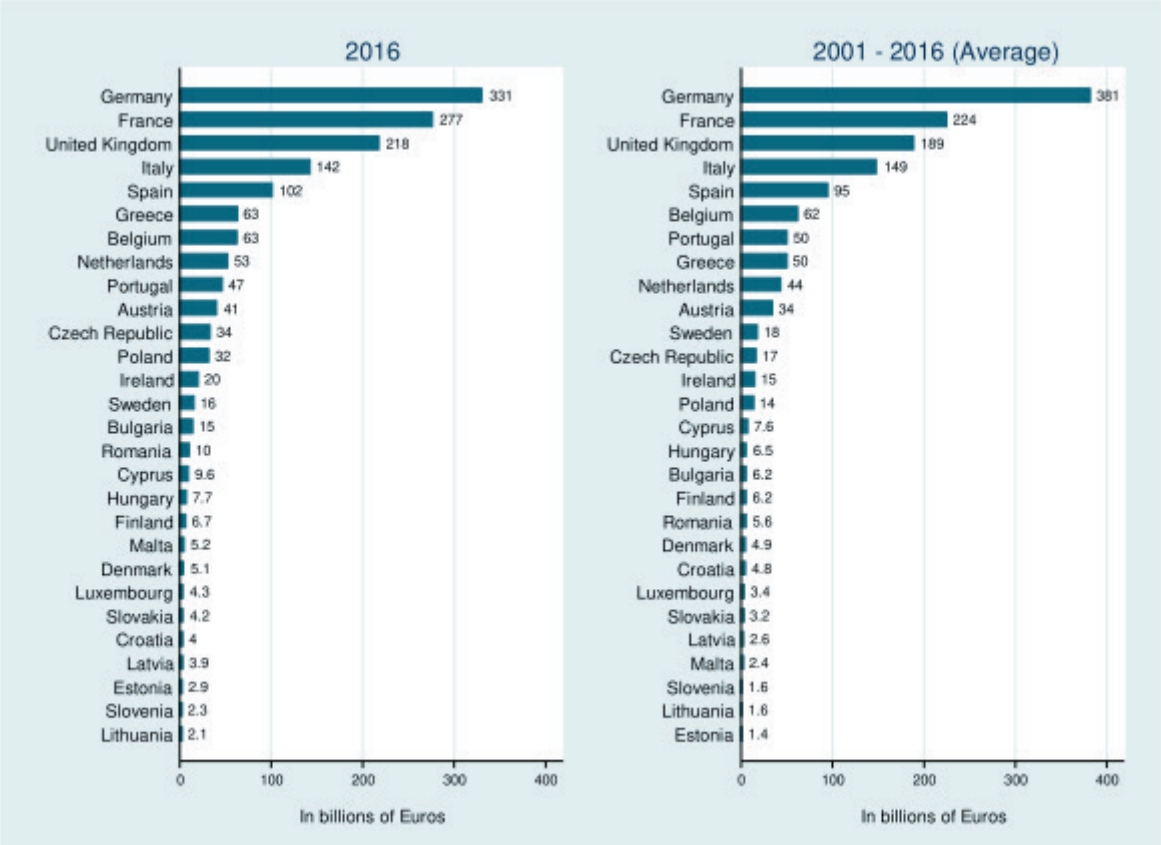

Рис. 4. Оцінка офшорних активів в розрізі країн ЄС, млрд євро

Джерело : Estimating International Tax Evasion by Individuals[4]

[4] https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/2019-taxation-papers-76.pdf

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

Рис. 5. Оцінка офшорних активів в розрізі країн ЄС, % ВВП

Джерело : Estimating International Tax Evasion by Individuals

З огляду на ці обставини, ідея запровадження податку на багатство виглядає привабливою, адже традиційно частка найбагатших людей світу, якщо не прямо уникає оподаткування, то широкого використовую різного роду засоби для оптимізації (читай мінімізації) своїх податкових платежів, а в різного роду safe havens від поглядів контролюючих органів приховані величезні активи. Нагадаємо, що за оцінками провідних експертів світу обсяги активів в офшорних юрисдикціях сягають в середньому до 10% світового ВВП.

Власне як природня реакція урядів провідних країн світу на це, в світі народились такі проєкти як FATCA в США у 2010 році чи пізніше у 2013 р. BEPS в країнах OECP. І слід відзначити, що в США FATCA досить успішно себе зарекомендувала, власне так звані програми добровільного відкриття інформації (voluntary disclosure programmes) платників податків призвели до багатомільйонних додаткових надходжень до федерального бюджету. Ця країна в розвитку своєї державної податкової політики цілеспрямовано рухається далі і запровадила в рамках податкової реформи Tax Cuts and Jobs Act минулого року так званий GILTI для транснаціональних корпорацій (Global Intangible Low Tax Income) з метою боротьби з ухиленням оподаткування вже юридичних осіб. В США добре розуміють, на відміну від України, що за кожною юридичною особою ховається абсолютно конкретна фізична особа! Не дарма однією з ключових рекомендацій до звіту «Tax Administration» експертів OECP останніх років є порада створити в податкових адміністраціях різних країн світу підрозділи, що будуть

спеціалізуватись саме на податковому аудиті найбагатших громадян, так звані HNWI (High Net Worth Individuals).

Але щоб такий або подібний інструмент спрацював в інших країнах, треба бути США і мати сильні державні інститути, а головне стратегію податкової політики, чого більшості країн світу точно не вистачає. Результатом такого стратегічного планування є те, що в ході останніх президентських виборів у США сенатори від демократичної партії Елізабет Воррен та Берні Сандерс в своїх передвиборчих програмах пропонували встановити податок на активи найбагатших громадян цієї країни. Об'єктом оподаткування мають бути всі активи за ринковою вартістю за мінусом боргів. Податок у варіанті Е. Воррен має стягуватися за прогресивною шкалою до 6% для самотніх громадян і подружжя зі статками вище $50 млн. У варіанті Б. Сандерса гранична ставка податку складатиме 8% для самотніх громадян зі статками вище $16 млн і для подружжя більше $32 млн.

За оцінками експертів у першому варіанті податкові надходження від сплати цього податку можуть скласти 1,34% ВВП, а у другому 1,56%; він повинен поширюватись на обмежене коло найзаможніших громадян країни.

Дослідники, відзначаючи як позитивні, так й негативні сторони цієї ініціативи, стверджують що стандартне уявлення сучасної теорії оподаткування про те, що оптимальна податкова система з метою досягнення стійкого і збалансованого економічного зростання має виключати оподаткування будь-якого капіталу, говорять про те, що ця вимога може бути послаблена.

Вважається, що податок на багатство спотворює рішення економічних агентів і призводить до втрати інноваційного та інвестиційного потенціалу економіки. Проте, як зазначає Т. Пікетті, з історії ми знаємо, що багатство 1% найзаможніших можна зменшити з 70% до 20% без перешкоджання економічному зростанню, що власне й мало місце у Західній Європі у XX сторіччі.

Інші проблемі податку на багатство полягають у тому, що існують певні методологічні труднощі з визначенням бази оподаткування, його відносно складно адмініструвати і, насправді, фіскальна значущість податку на багатство, в тих країнах, де він вже запроваджений, не така висока. Зокрема, досвід Франції, Норвегії, Іспанії та Швейцарії, в яких цей податок функціонував, станом на 2018 рік надходження до бюджетів цих країн в середньому становили 0,22%, 0,45%, 0,18% і 1,08% ВВП відповідно.

Обсяги податкових зобов'язань за цим податком дуже чутливі до способу оцінки активів, а враховуючи наявність найрізноманітніших схем штучної підміни джерел і статусу доходів, можна легко ці зобов'язання мінімізувати. Втім саме там, де глобалізація і діджиталізація раніше слугувати умовою та засобом уникнення оподаткування, адже були доступні лише найбагатшим, ці ж самі умови та інструменти сьогодні й завтра можуть стати у нагоді контролюючим органам при належному і правильному їхньому використанні. Зараз податкові ініціативи провідних країн світу спрямовані на розкриття та обмін всією наявною фінансовою і податковою інформацією, що дозволяє як теоретично, так вже й

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

практично надсилати найбагатшим славнозвісні попередньо заповнені податкові декларації. Потенціал застосування інструментів діджиталізації, в свою чергу, надає можливості відслідкувати всі фінансові потоки кожної окремої фізичної особи.

Очевидно, з цих позицій та міркувань слід розглядати ініціативу професорів К. Ланде, Е. Саез, Г. Цукман запровадити прогресивний, тимчасовий податок на активи найзаможніших громадян в усіх країнах ЄС і саме в контексті не стільки зменшення майнового розшарування, скільки подолання наслідків пандемії COVID-19, адже державні витрати, дефіцити і борги передбачувано зростають. В якості додаткового аргументу на користь його імплементації вони наводять той факт, що в середині минулого сторіччя Німеччина найуспішніше подолала важкі наслідки для державних фінансів другої світової війни запровадивши прогресивний податок на багатство. Для порівняння вони аналізують досвід Франції і Великої Британії, які пішли іншим шляхом інфляційного знецінення державного боргу. Постфактум аналіз цих кейсів засвідчує перевагу саме німецького досвіду.

Політичні лідери провідних країн світу не залишились осторонь цієї дискусії. Так, в Новій Зеландії під час виборчої кампанії точилися дискусії між «зеленими» і «лейбористами» щодо необхідності запровадження податку на багатство.

Це питання піднімалося і в Сінгапурі під час дебатів з питань бюджету. А саме Віце-прем'єр-міністр Хен Сві Кіт зазначив, що Сінгапур повинен забезпечити, щоб податку на багатство не можна було легко уникнути, і в той же час, щоб він досягнув балансу між прогресивністю та збереженням конкурентоспроможності.

У Швеції найбільше занепокоєння викликає зростаюча нерівність і розглядається можливість вживання фіскальних заходів для її подолання. Втім, від податку на багатство Швеція відмовилася ще у 2007 р., оскільки результати його справляння відрізнялися від очікуваних, а на сьогоднішній день середнє оподаткування прибутку від капіталу уже значно вище, ніж у сусідніх державах.

Незважаючи на те, що в Канаді податок на багатство, який ініціював прем'єр-міністр Дж. Трюдо, був відхилений, до його розгляду під тиском громадськості ще можуть повернутися. Його модель передбачала сплату 1 % з чистої вартості більше 20 млн дол. США, тобто під таке оподаткування могли потрапити 25 тис. родин (0,2 % найбагатших людей Канади).

Як вже раніше зазначалось, у США із 2019 р. обговорювалися пропозиції сенаторів Е. Воррен та Б. Сандерса щодо запровадження податку на багатство.

Наразі, пропозиція сенатора Е. Воррен щодо оподаткування домогосподарств із чистими активами більше 50 млн дол. США за ставкою 2 % та з чистими активами більше 1 млрд дол. США за ставкою 3 %, відхилена.

Достатньо активно досліджується і обговорюється питання введення податку на багатство у Сполученому Королівстві. Зокрема, був проведений аналіз двох альтернатив - введення разового податку на багатство та щорічного.

Державою, що у відповідь на боротьбу з наслідками пандемії, запровадила разовий податок на багатство, є Аргентина. Він буде застосовуватися до 12 тис. осіб, які володіють активами більше 2,3 млн дол. США. Передбачено застосування ставки 3 % до активів, що знаходяться в Аргентині, і 5 % до іноземних активів. Надходження до бюджету оцінюються у 3 млрд дол. США.

У Іспанії, де вже застосовується прогресивний податок на багатство, у 2021 р. максимальна ставка була підвищена з 2,5 % до 3,5 %. Втім, він застосовується лише, якщо не встановлені місцеві податки на багатство, а вони в ряді регіонів були залишені без змін або знижені.

У Європі податок на багатство стягується в Італії, Іспанії, Люксембурзі, Франції, Фінляндії, Швеції та Швейцарії. При цьому їх моделі дуже відрізняються. Наприклад, у Франції нині оподатковується нерухомість, якщо її сукупна вартість перевищує 1,3 млн євро (при цьому до 2017 р. діяли більш жорсткі моделі податку на багатство, що, зокрема, посприяло тому, що більше 60 тис. мільйонерів покинули Францію у 2000-2016 рр. за оцінками New World Wealth).

Систематизовано основні параметри податку на багатство представлені в наступній таблиці.

Таблиця 2

Основні параметри податку на багатство в окремих країнах світу

Країна	Період дії	Надходження, % ВВП	Маржинальна ставка податку		Виключення з бази оподаткування	
			остання	*за весь час*	*неодружений*	*подружжя*
Австрія	1954-1994	1.00%	1.00%	1.00%	€320657	€641314
Данія	1903-1997	0.06%	0.70%	2.20%	€250000	€500000
Фінляндія	1919-2006	0.08%	0.80%	4.00%	€1300000	€1300000
Франція	1982-1986, 1989-2017	0.22%	1.50%	1.80%	€61355	€122710
Німеччина	1952-1997	0.11%	1.00%	2.50%	€473248	€630997
Ісландія	1096-2006, 2010-2015	0.48%	2.00%	2.00%	€88882	€126974
Ірландія	1975-1978	0.10%	1.00%	1.00%	€2500	€5000
Люксембург	1934-2006	0.55%	0.50%	0.50%	€90756	€113445
Нідерланди	1965-2001	0.18%	0.70%	0.80%	€157833	€315666
Норвегія	1892-т.ч.	0.45%	0.85%	1.10%	€400000	€800000
Іспанія	1997-2008, 2011-т.ч.	0.18%	0% - 3.75%	3.75%	€700000	€1400000
Швеція	1947-1991, 1991-2007	0.19%	1.50%	4.00%	€166214	€221619
Швейцарія	(1840-1970) – т.ч.	1.08%	0.1% - 1.1%	3.72%	€25380-116250	€51150-232500

Джерело : NBER.org[5]

[5] Scheuer F., Slemrod J. Taxing Our Wealth. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.nber.org/papers/w28150

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

II. ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКУ НА БАГАТСТВО В УКРАЇНІ

Як зазначалось раніше ключовими передумовами актуалізації дискусії і винесення політичних пропозицій в суспільний дискурс запровадження податку на багатство є поєднання унікальних соціально-економічних умов в більшості країн світу у зв'язку з пандемією, яка викликала рецесію і подальше поглиблення нерівності. Україна не стала виключенням з того переліку абсолютної більшості країн світу, яких стосується ця ситуація. Ймовірно в окремих аспектах наші прояви кризи є ще більш глибшими і масштабними. Власне це засвідчують наступні факти і статистичні дані.

За даними МВФ, 2020 року світова економіка впала на 3,5%, причому нерівномірно за регіонами світу. ВВП країн Emerging and Developing Europe зменшився в середньому на 2,8%; ВВП України — на 4%. За оцінками експертів, частка ВВП, яка спрямовується населенням України на заощадження, становить близько 2% ВВП, для порівняння, 2013 року було майже 9%. Капітальні вкладення сягнули найнижчого за останні 20 років рівня — близько 10% ВВП. Для порівняння, 2012 року цей показник перевищував 19%. Ми добре пам'ятаємо, що основний удар пандемії вітчизняній економіці був нанесений у другому кварталі минулого року, коли падіння ВВП на рівні 11,4% стало найбільшим з 2009 року.

Карантинні заходи однозначно негативно відбиваються на економічній активності населення. На рисунку 6 наведені дані по платниках ЄСВ, що тотожно зайнятому населенню, під час першого загальнонаціонального локдауну минулого року. З цього графіку ми бачимо, що дуже швидко (протягом квітня 2020 року) кількість зайнятого населення скоротилась більш як на 1 млн осіб. Занятість залишалась нижче звичайного середнього для економіки рівня впродовж майже 5 місяців.

Очевидно, що за таких обставин система публічних фінансів переживає не найкращі часи. Зокрема, у дослідженні «Стан державних фінансів та управління державним боргом у 2020 році» зазначається, що «у абсолютному вираженні загальна сума державного і гарантованого боргу досягла максимального значення за останні три десятиріччя. Нетто-накопичення боргових зобов'язань відбувалося як перед внутрішніми кредиторами держави, так і перед зовнішніми… Станом на 31.12.2020 р. обсяг державного і гарантованого державою боргу становив 2 551,9 млрд грн або 90,3 млрд дол США. Внутрішній борг складав 40,5%, а зовнішній борг – 59,5% загальної суми державного і гарантованого державою боргу. За 2020 рік загальна сума державного і гарантованого боргу, виражена в гривнях, збільшилася на 553,6 млрд грн., а виражена в доларах - на 5,9 млрд дол. США».

Рис. 6. Кількість платників ЄСВ в Україні

Джерело : складено автором за даними ДПС України

У дослідженні «Оцінка зовнішньої фінансової вразливості України станом на 01.01.2021 р.» зазначено, що «у номінальному вираженні обсяг зовнішнього боргу досяг найвищого рівня за останні 6 років і наблизився до показника початку 2015 року. Упродовж II півріччя 2015 р. – I кварталу 2019 р. динаміка зовнішнього сукупного боргу мала низхідну траєкторію, в II кварталі 2019 р. відбувся злам цієї тенденції і траєкторія боргу стала висхідною. Але в 2020 р. темпи приросту зовнішнього боргу України зменшилися: вони становили 3,2% за рік проти 6,1% у 2019 році».

Поряд з цим, у дослідженнях світових експертів і провідних інституцій також зазначається, що одним із основних негативних наслідків пандемії є зростання нерівності населення країн не тільки за доходами і майном, а й за можливостями, доступом до сфері приватних та публічних послуг.

Так, у звіті МВФ «Фіскальний монітор» за квітень поточного року зазначено, що «пандемія COVID-19 погіршила ситуацію з наявними до її початку нерівністю та бідністю, а також продемонструвала важливість систем соціального захисту. Вона виявила нерівність в доступі до базових послуг – охороні здоров'я, якісній освіті та цифровій інфраструктурі, - що, в свою чергу, може стати причиною того, що розриви в доходах будуть зберігатись з покоління в покоління… В період відновлення економіки і після нього необхідно буде застосовувати заходи, спрямовані на надання справедливого шансу протягом всього життя за рахунок скорочення розривів у доступі до якісних суспільних послуг».

Що стосується нерівності в Україні, то на перший погляд ми знаходимось в загальноєвропейському тренді повільного зростання рівня розшарування суспільства за доходами про, що власне і засвідчують наступні графіки.

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

Рис.7. Національний доходів до оподаткування 1% найбагатших, 1991 – 2019 рр

Джерело : WID.world

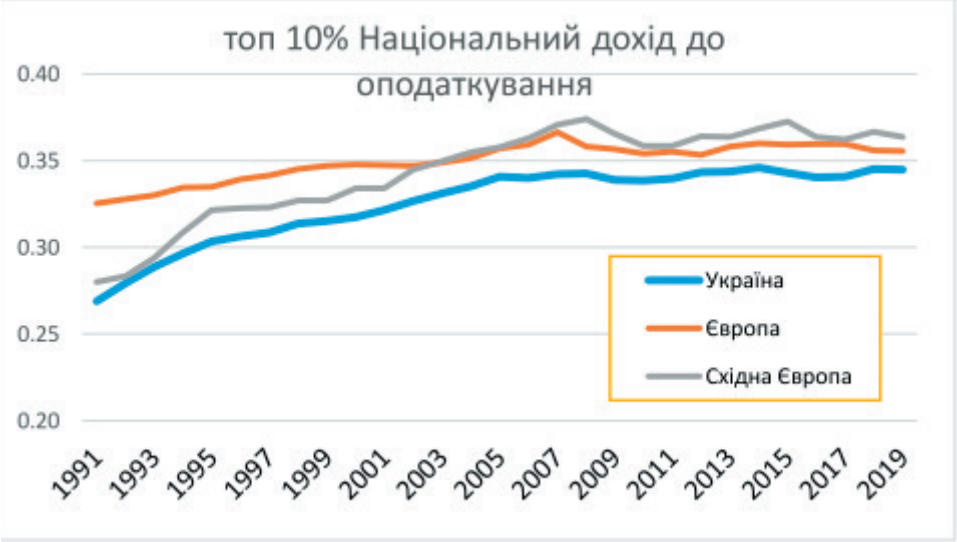

Рис. 8. Національний дохід до оподаткування 10% найбагатших, 1991 – 2019 р.

Джерело : WID.world

Зростання нерівномірності розподілу доходів і майна в Україні було зумовлено в основному трансформаційними процесами переходу від планової економіки до ринкової в тому числі непрозорістю в більшості випадків процесу приватизації державного майна, а в подальшому й поширенням практики рейдерства майна в умовах відсутності ефективного механізму його належного захисту. Гарантією збереження майна в Україні завжди була необхідність лояльності до влади. Одним із поширених способів захисту активів також є поширення практики їх приховування в офшорних юрисдикціях, переваги яких полягають виключно в тому, що це збереження відбувається на засадах конфіденційності і за відносно мінімальну плату.

Оскільки в економіці, як в цілком матеріальній системі, все взаємопов’язано і ніщо нізвідки не береться і нікуди не зникає, то використовуючи дані того самого

ресурсу можемо побачити, що частка доходу, яка належить 40% найбіднішого населення в Україні, зменшилась протягом зазначеного періоду з 18,5% у 1990 році до 13,4% у 2019. Як бачимо, таке падіння відбувається в межах європейського тренду.

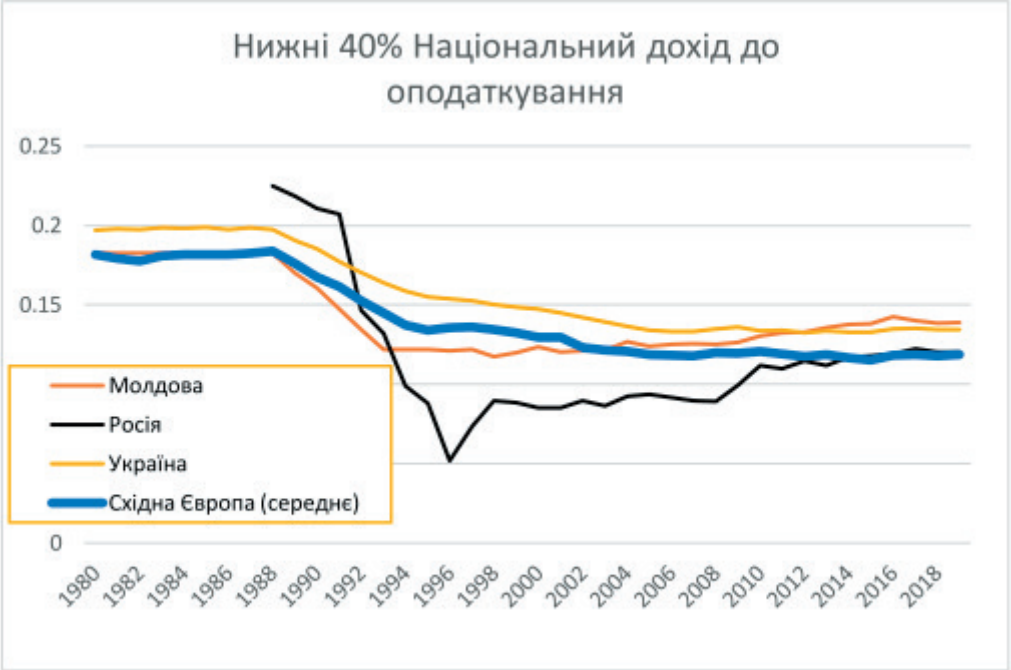

Рис.9. Національний дохід до оподаткування 40% найбідніших, 1980 – 2019 рр.

Джерело : WID.world

У період економічного зростання в Україні з 2000 по 2008 роки перерозподіл доходів був також не на користь середнього класу чи найбідніших.

Зокрема, в авторській дисертації зазначалося[6], що упродовж періоду економічного зростання 2001 – 2008 років, яке спостерігалося в Україні в ці роки, основними вигодонабувачами були найбагатші верстви її населення. Для більш як 15% найзаможніших громадян нашої держави темпи приросту доходів були значно вищими від рівня, середнього по виборці. Вищими даного від цього показника вони були і для 10% найменш забезпечених українців, проте в середньому цей приріст був значно нижчим від такого самого показника приросту для найбагатших. При цьому, з огляду на особливості існуючої системи розподілу доходів населення в економіці в цілому, можна говорити про те, що в нижчій децильній групі приріст вищий від середнього рівня відбувався у зв'язку з вторинним перерозподілом доходу через систему соціальних трансфертів, а у вищій – первинним.

Окреслені тенденції у розподілі доходів населення зумовили глибоку диференціацію населення України за доходами і, як наслідок цього, істотну майнову стратифікацію. Статистичні дані та експертні оцінки щодо рівня такої

[6] Швабій К. Модернізація системи оподаткування доходів населення України. Електронний ресурс. – Режим доступу :http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/1348

диференціації є дуже розрізненими, що не дозволяє достовірно визначити існуючий ступінь нерівності доходів в основному з об'єктивних причин.

Оцінки експертів Інституту економіки та прогнозування НАН України показали, що протягом 1996 – 1998 рр. оцінки значення коефіцієнта Джині для України становило 0,692 – 0,741[7], що є досить високим рівнем диференціації. На початку 2000-х років у дослідженні М. Лощініна, яка проведена за статистичними даними ДПС про розподіл трудових доходів населення за окремими регіонами України, наводилась оцінка коефіцієнту Джині 0,6[8].

У роботі вітчизняних науковців 2021 року зазначається, що Україна належить до країн зі значними масштабами розшарування населення за доходами – за експертними оцінками значення коефіцієнта Джині перевищує 45%[9]. Керівник цього авторського колективу – академік Е. Лібанова - зазначає, що «Україна за нерівністю, що визначена за заробітками, значно випереджає не тільки ті країни, яким притаманна помірна або слабка нерівність, а навіть і США, які визнані країною з високою нерівністю. Так, за даними Томаса Пікетті, заробітки 50% найбідніших платників податку в скандинавських країнах у 1970–1980 рр. (період найнижчої нерівності) становили 35% загальних трудових доходів населення, в європейських країнах (2010 р.) - 30, у США (2010 р.) - 25, а в Україні (2015 р.) - лише 15%. За умови повної рівності вони б дорівнювали 50%, відповідно до частки цієї групи в загальній кількості платників податків. Натомість заробітки 10% найбагатших становили в скандинавських країнах 20%, у європейських - 25, у США - 35, а в Україні - аж 39% (за умови повної рівності мали би становити точно 10%). Неприпустимо низькі (навіть за національними стандартами офіційної оплати праці) заробітки принаймні половини працюючих є характерною ознакою нерівності в Україні. Так, у скандинавських країнах середня зарплата 50% бідніших становить 70% середньої по країні, в європейських країнах - 60, у США - 50, а в Україні - лише 30%. Другою особливістю є надзвичайно велика різниця в оплаті праці 1% найбільш високо оплачуваних працівників і решти робочої сили. Зокрема, в скандинавських країнах заробітки цієї відносно невеликої групи перевищують середні в 5 разів, у європейських країнах - у 7, у США - в 12, а в Україні - в 13 разів…

Відповідно різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників в Україні є фантастично високою: якщо в скандинавських країнах середні заробітки 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищують середню заробітну плату 50% найменш оплачуваних у

[7] Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. академіка НАН України В. М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – С. 488.

[8] Лощінін М. Теоретичні аспекти економетрії знеособленої податкової статистики. Частина друга. / М. Лощінін // Науковий вісник. Збірник наукових праць Академії ДПС України. – 2001. – № 3 (13). – С. 24.

[9] Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.

7,1 разу, в європейських країнах - в 11,7, у США - в 24, то в Україні - аж у 43,3(!) разу »[10]. Ось ця таблиця.

Таблиця 3

Табл. 1. Оцінка загальної нерівності населення різних типів країн за заробітною платою

Група за доходами	Співвідношення середніх заробітків у групі із середніми заробітками біднішої половини платників податків, разів			
	Скандинавські країни, 1970–1980 рр. (слабка нерівність)	Європейські країни, 2010 р. (помірна нерівність)	США, 2010 р. (сильна нерівність)	Україна, 2015 р.
40% платників податків із середніми заробітками (6–9-й децилі)	1,6	1,9	2,0	3,8
10% найбільш забезпечених (10-й дециль)	2,9	4,2	7,0	13,0
9% бідніших із найбільш забезпечених (91–99-й центилі)	2,4	3,3	5,1	9,6
1% найбагатших із найбільш забезпечених (100-й центиль)	7,1	11,7	24,0	43,3

Джерело: авторські розрахунки за даними Капитал в XXI веке/Томас Пикетти. — М.: 2015. — С.247 і Податкової служби України

Джерело : dt.ua

Ми доповнили дані по нерівності заробітних плат Т. Пікетті та Е. Лібанової власними розрахунками, що зроблені на основі анонімних мікроданих за показниками щодо заробітної плати працівників за статтю, віком, освітою та професійними групами за 2012 і 2016 рр[11]. Це обстеження рівня оплати праці, які здійснює ДССУ раз на чотири роки. У 2012 році було опитано 277715 респондентів, у 2016 р. – 202465. Вибірки є репрезентативними. Зменшення чисельності опитуваних у 2016 році зумовлено пропорційним зменшенням зайнятого населення України, що було зумовлено анексією АР Крим і частини територій Донецької і Луганської областей. У результаті за 2012 рік ми отримали співвідношення 22, а за 2016 - 31. Наші оцінки є меншими, ніж ті, що отримані фахівцями інституту демографії з декількох причин.

По-перше, як відомо, найбільш дохідні платники з вибіркових обстежень, як правило, випадають, тому оцінки розшарування і нерівності є зміщеними в меншу сторону, а оцінки інституту демографії здійснювались на повніших даних ДПС України, які де-факто описують генеральну сукупність на відміну від вибіркової ДССУ,

По-друге, згідно з методологією дослідження ДССУ були застосовані коригувальні методи маскування, а саме локального закриття (процедура верхнього перекодування top-coding – заміна найбільших значень на середнє значення цієї змінної по зазначеній групі одиниць).

Незважаючи на певну розбіжність оцінок, ми дійсно можемо констатувати тенденції до зростання нерівності в оплаті праці, яка підтверджується на різних даних і за різні роки. Раніше проведені авторські дослідження підтверджують такі оцінки нерівності, адже виходячи з параметрів розподілу доходів, які оцінювались непрямими методами, гранична межа нерівності доходів може

[10] Лібанова У. Україна : глибина нерівності. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://zn.ua/ukr/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-_.html
[11] http://www.ukrstat.gov.ua/

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

сягати 0,6 по Джині залежно від року. Слід звернути увагу на важливий момент : отримані оцінки нерівності здійснювались за доходами, тому очевидно, що з урахуванням інших видів багатства рівень стратифікації в Україні буде ще більшим.

З цього можна зробити висновок, що після розпаду СРСР Україна швидко перетворилась з суспільства з відносно невеликим рівнем стратифікації за доходами і майном, егалітарного, на суспільство де таке розшарування є одним із найбільших у світі. Достеменно за даними системи національних рахунків його складно оцінити, оскільки в ній не відображаються дані по тіньовому сектору економіки, який в Україні досить великий, і по офшорному сектору економіки. Судячи з висновків власних досліджень та інших науковців в цілому можна дійти висновку, що за рівнем розшарування за рівнем багатства ми ближче до таких країн як Росія чи ПАР, ніж до країн ЄС!

Куди відбувся перетік доходів і майна можна побачити наочно на наступному графіку.

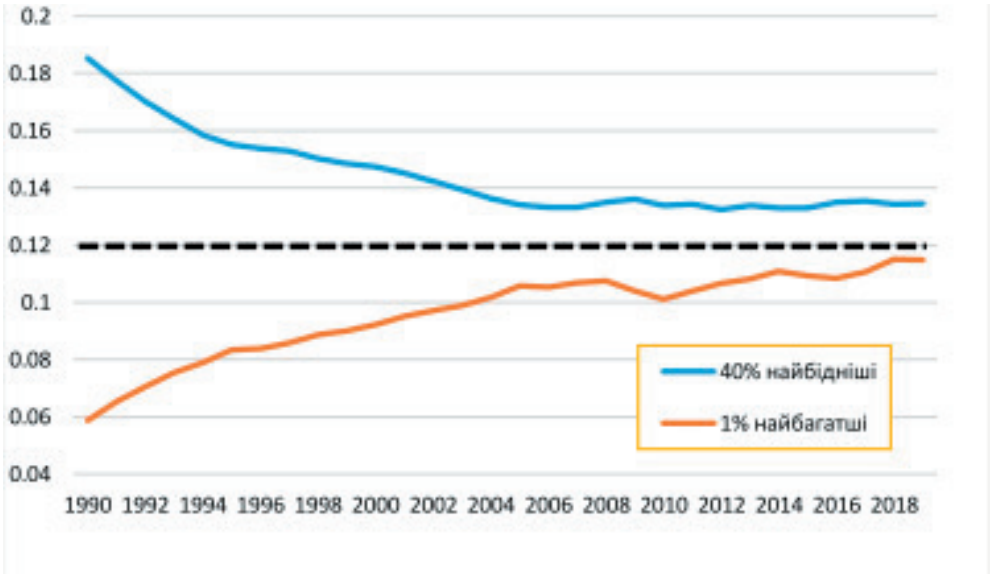

Рис.10. «Дзеркальна» зміна часток національного доходу до оподаткування в Україні 1% найбагатших і 40% найбідніших, 1990 – 2019 р.

Джерело : WID.world

Слова тут здається зайві, все й так зрозуміло. З цього приводу Т. Пікетті зазначає щодо ситуації в Росії наступне. «Завдячуючи здебільшого рішенням перших урядів, якими керував Борис Єльцин та пізніше Володимир Путін, які дозволили безпрецедентне ухилення від російського законодавства через використання офшорних юрисдикцій і податкових гаваней. На додаток до цього, посткомуністичний режим занедбав не тільки будь-які спроби перерозподілу власності, але й будь-які намагання документувати доходи та багатство (найбагатших - *авт.*)… Для прикладу не існувало податку на спадщину в посткомуністичній Росії, тому немає жодної уяви про розміри статків…До речі,

жодна інша країна не зайшла так далеко як Росія у запереченні ідеї прогресивного оподаткування»[12]. Буквально на наступній сторінці читаємо : «Як зазвичай, недостатні політичні зобов'язання щодо запровадження прогресивного оподаткування супроводжувалась в Росії особливо непрозорим податковим адмініструванням»[13].

Здається, що ці спостереження, незважаючи на те, що Україна не Росія, є релевантним й для нас. Адже, ми добре пам'ятаємо, що ПДФО з плоскою ставкою податку в розмірі 13% було запроваджено у 2004 році в Україні і основним аргументом тоді була теза, що досить успішним є приклад Росії. Очевидно, що критерії успішності для короткострокових проміжків часу і довгострокової стратегії розвитку країни є зовсім різними.

Теоретично і практично існує три канали витоку активів:

1) шляхом «хижацького» перерозподілу (див. рис. 10)
2) тіньовий сектор економіки;
3) офшорний сектор економіки.

Як засвідчують цифри і факти, всіма цими каналами накопичення багатства Україна скористались в повній мірі. Так, тіньовий сектор вітчизняної економіки є одним з найбільших у світі. На наступному графіку наведені його оцінки за останні 10 років професора Ф. Шнайдера, які, на нашу думку, є такими, що заслуговують найбільшої довіри.

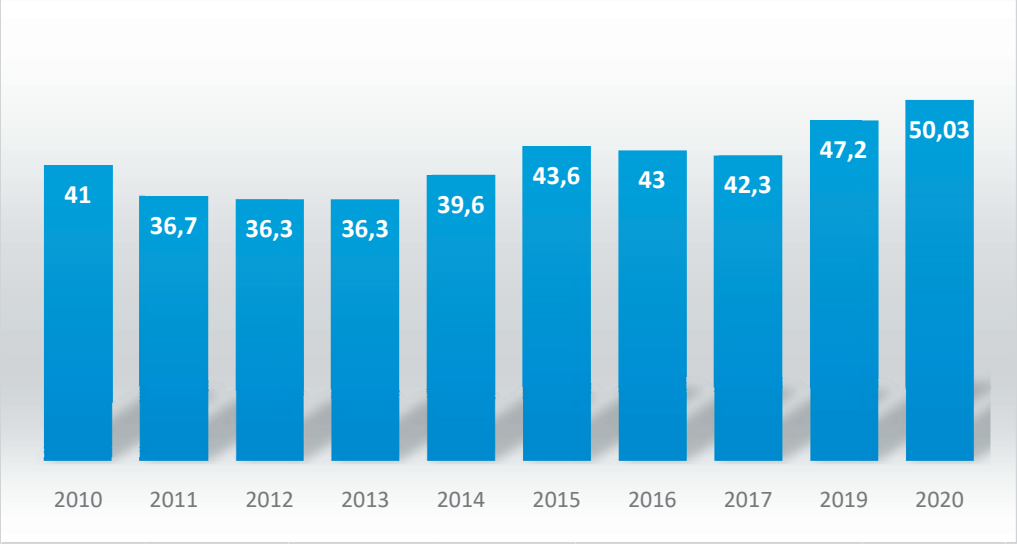

Рис.11. Тіньовий сектор економіки України, % офіційного ВВП, 2010 – 2020 рр.

Джерело : складено автором за даними[14]

[12] Piketty T. Capital and Ideology / Translated by Arthur Goldhammer. – Cambridge, Massachusetts London, England, 2020. – 1091p.
[13] Там же.
[14] Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3502028

Колишній голова офісу великих платників податків Є. Бамбізов зазначав : «Якщо ми візьмемо загальний обсяг імпорту за 9 місяців (2016 року – *авт.*), він у нас становить приблизно 360 млрд грн., то з них 46% імпортних контрактів мають якраз непряму форму. Що стосується експорту, то у нас з 400 млрд експортуються по непрямих контрактах 70% - 75%. Тобто це три чверті. Розумієте, який обсяг потенційного прибутку може бути переміщений в країни з більш низькою і більш лояльною податковою політикою»[15].

Фактично підтверджує його висновки голова ДПС України, який в інтерв'ю «Інтерфакс-Україна» говорив, що «нещодавно у нас відбулася конференція щодо виконання плану BEPS. Ми запросили наших колег із відповідних органів Німеччини, Нідерландів, Великої Британії, Кіпру, Швейцарії, Австрії, Сполучених Штатів - тобто з країн, куди найбільше наші шановані люди вивели грошей. За три роки вони вивели $22,4 млрд. Ця тема заслуговує на увагу. Також майже $90 млрд на рік контрольованих операцій»[16]. За словами Любченка, зокрема українські олігархи вивели $5 млрд - на Кіпр, $4 млрд - до Нідерландів, $3 млрд - до Великої Британії, $2 млрд - до Німеччини. За даними ДПС, $10 млрд із цих $22,4 млрд становлять дивіденди. Загалом із виведених $22,4 млрд сплачено $0,63 млрд податку за середньою ставкою 2,8%.

На відміну від інших світових рейтингів, в яких ми справедливо посідаємо низькі місця, в плані офшоризації Україна є одним із світових лідерів. Можна навіть припустити, що ми серед передовиків цієї справи. Ні, звичайно, абсолютні суми прихованого українськими резидентами національного багатства в офшорах значно менші за російські, але відносні показники в нас точно на «світовому рівні».

За вже загальновідомим рейтингом Global Financial Integrity, за десять років - з 2004-го по 2013-й - з України вивели в офшори майже 117 млрд дол. За експертними оцінками Tax Justice Network, ця величина ще більша і становить близько 167 млрд дол.

Якщо до цих оцінок кількарічної давними додати ще від 8 до 10 млрд доларів, які ми втрачаємо щороку, то легкої виходимо на цифру 180 млрд доларів США, що більше офіційного вітчизняного ВВП.

Внаслідок цього, як зазначається в звіті Hign Net Worth Handbook 2019 міжнародної консалтингової компанії Wealth-X, Україна увійшла в десятку країн з найшвидшим зростанням кількості власників статків від 1 до 30 мільйонів доларів[17]. За даними ДПС за фактом останньої деклараційної компанії фізичних

---

[15] Є. Бамбізов : Проблема деофшоризації має вирішуватись на законодавчому рівні. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/273909.html

[16] Фінансовий клуб. Олігархи вивели з України понад $22 млрд – голова ДПС. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://finclub.net/ua/news/oliharkhy-vyvely-z-ukrainy-ponad-usd22-mlrd-hlava-dps.html

[17] Економічна правда. Україна ввійшла в ТОП-10 країн за темпами зростання числа мільйонерів. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.epravda.com.ua/news/2019/01/16/644350/

осіб у 2021 році кількість осіб, задекларовані доходи яких становлять більше 1 млн грн, збільшилась на 6% і становить 8451 особу[18].

Україна – країна багата і унікальна, адже незважаючи на неприпустимо малий ВВП і найнижчий в Європі рівень середньодушових доходів, в нас, по суті, існує два співставних з офіційною економікою офшорних сектори. Перший, офшор - зовнішній, розмір якого навіть більший офіційного ВВП України. За оцінками міжнародних експертів вже п'ять років тому назад на всіляких екзотичних островах було приховано близько $180 млрд активів українського походження. Для порівняння у 2020 році ВВП України склав близько $152 млрд. Другий офшор – внутрішній, розміри якого оцінюються в досить широкому діапазоні. Найбільш достовірні оцінки, яким, на нашу думку, можна довіряти складають близько 50% офіційного ВВП (див. рис. 11). Зрозуміло, що доходи і прибутки, які існують в зовнішньому та внутрішньому офшорах не оподатковуються. Отже, поточна ситуація щодо розміру баз оподаткування, які контролюються резидентами України, виглядає наступним чином!

Рис.12. Обсяги активів, які створюються і контролюються резидентами України, 2020 р.

Джерело : складено автором

[18] ДПС України. Майже 8,5 тис осіб задекларували доходи понад 1 млн грн. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/467891.html

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

Логічним завершенням цього дослідження має бути наведення оцінки фіскального потенціалу податку на багатство згідно з тими підходами, які нами пропонуються. Ми спробуємо надати таку оцінку, але слід зауважити, що вона буде коливатись у досить широкому діапазоні. Це зумовлено декількома чинниками.

По-перше, для отримання точних оцінок фіскального потенціалу такого податку потрібно мати інформацію з баз даних, які є закритими та/або неповними. Зокрема, база даних податкових декларацій фізичних осіб про майновий стан і доходи, яка адмініструється ДПС України, є закритою. Щорічно такі декларацію подають від 600 до 700 тис осіб і вона містить в тому числі інформацію про майно і доходи найзаможніших громадян нашої країни. Реєстр нерухомого майна також є закритим і неповним, що відзначали в своєму дослідженні як експерти Міністерства фінансів України, так й незалежні фахівці[19].

По-друге, як зазначалось раніше, значний обсяг активів, які контролюються українськими резидентами, є недоступними для прямих оцінок потенціальних об'єктів та баз оподаткування, адже вони не враховані в системі національних рахунків (див. рис. 12). У більшості випадків в розпорядженні наявні непрямі експертні оцінки, що через специфіку методологічних припущень можуть давати зміщені оцінки оцінюваних параметрів. Зокрема, оцінки тіньового сектору економіки України залежно від обраної методології коливаються в досить широкому діапазоні від 30 до 70% офіційної економіки.

По-третє, у вибіркових прямих дослідженнях, які можуть давати досить точні оцінки параметрів генеральної сукупності при якісному калібруванні репрезентативної вибірки, інформація про доходи і майно найзаможніших громадян, як правило, все одно відсутня, що раніше відзначали різні науковці та дослідники. Це зумовлено тим, що такі люди не є «репрезентативним».

По-четверте, вартість окремих активів та у підсумку сумарна оцінка багатства, що належать фізичним особам, може бути чутлива до курсу гривні стосовно інших валют у випадку різких коливань курсу. Крім того, окремі активи, зокрема, земля, нерухомість, які оцінюються, як правило, за залишковою вартістю або нормативною грошової оцінкою в офіційних юридичних угодах, є заниженими. Реальна вартість таких активів так само сильно залежна від географічної локації об'єкта нерухомого майна або зміни правил гри на ринку (наприклад, відкриття ринку землі).

З огляду на зазначені обмеження, оцінка фіскального потенціалу податку на багатство нами зроблена на основі двох баз даних, які є у відкритому доступі.

---

[19] Неповна сплата податку на нерухоме майно : У Мінфіні порахували втрати місцевих бюджетів. Електронний ресурс. Режим доступу : https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/22/660854/;
Сімонова Л., Букрєєва О. Квартира без землі – що голова без тулуба. Електронний ресурс. Режим доступу : https://zn.ua/ukr/finances/kvartira-bez-zemli-shcho-holova-bez-tuluba.html

Нещодавно був опублікований рейтинг найбагатших українців часописом Forbes[20], який оцінює статки найбагатших людей за методикою, яка вдосконалюється з 1987 року.

Експерти цього часопису зазначають, що статки найзаможніших українців зросли за 2020 рік на 42%. Для оцінки активів 100 найбагатших українців експертами Forbes було оцінено «статки понад 200 мільйонерів, понад пів тисячі їхніх бізнесів, а також належні їм об'єкти нерухомості в Україні й за кордоном». До списку входять лише особи, які є громадянами України. Статки бізнесмена – це оцінка вартості належних йому/їй активів : акцій підприємств, нерухомості, транспортних засобів, предметів мистецтва, рахунків у банках і готівки.

Отже, сумарний обсяг статків топ 100 найбагатших українців згідно з оцінками Forbes складає $44,495 млрд, середнє значення по цій вибірці становить $445 млн, найбільше – $7,6 млрд, найменше – $125 млн. **У разі запровадження податку на багатство в розмірі 1%** обсяг потенційних податкових надходжень в перерахунку по офіційному курсу гривня/долар може складати близько **12 млрд грн на рік!**

Для розуміння масштабу фіскального потенціалу податку на багатство нами була також проведена така оцінка за відкритими даними електронних декларацій депутатів Верховної ради України IX скликання, адже ми вважаємо, що народні обранці є досить заможними людьми та вони представляють наше суспільство більш адекватно порівняно з рейтингом найзаможніших громадян України, який готує Forbes. Для цього нами була сформована база даних, до якої занесена інформація про статки 420 народних обранців, згідно з поданими ними річними деклараціями за 2020 рік. Відразу зазначимо, що декларації 12 народних обранців відсутні у відкритому доступі, зокрема, на сайтах ВРУ і НАЗК. Тому маємо в підсумку інформацію по статкам лише 408 народних депутатів. База містить відомості з електронних декларацій за розділами 3 - 8, 12. Згідно нашого підходу ми оцінювали статки, сумарна вартість яких більше 50 млн грн на дату подання декларації.

За такою моделі податку платники податку можуть бути 60 народних депутатів, а величина бази оподаткування складає **12,3 млрд грн.** Але слід зазначити, що вказана величина бази є заниженою, оскільки у більшості випадків відсутні вартісні оцінки активів, що належать декларантам (рухоме, нерухоме майно, земельні ділянки, корпоративні права, тощо). Крім того, існує проблема відображення у зазначених деклараціях недостовірної інформації у зв'язку з одіозним рішенням Конституційного суду України у жовтні 2020 року, коли було визначено неконституційними ряд положень антикорупційного законодавства.

Отже, **очікувані податкові надходження від податку на багатство за ставкою 1% лише відносно статків народних обранців** (які підпадають під визначений

[20] Forbes. 100 найбагатших українців 2021 року. Електронний ресурс. Режим доступу : https://forbes.ua/ratings/100-bogateyshikh-ukraintsev-2021-06052021-1536

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

вартісний ценз) **з визначеною грошовою вартістю задекларованих активів, становитимуть 122,7 млн грн!**

Така оцінка являє собою нижню планку очікуваних податкових надходжень у зв’язку з цим, що в електронних деклараціях, як правило, закрита інформація розділу 9 «Юридичні особи, трасти або інші подібні правові утворення, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є суб’єкт декларування або члени його сім'ї». Оцінити вартість цих активів, які де-факто можуть мати найбільшу цінність у загальній сумі активів, не представляється можливим.

Для порівняння масштабу заниження статків у зв’язку з можливістю подання недостовірних даних можна навести наступний факт. До переліку народних депутатів, які підпадають під оподаткування податком на багатство, входить 7 осіб зі списку Forbes 100 найбагатших українців. Згідно оцінками Forbes сумарна вартість їх активів за минулий рік складає 162,6 млрд грн ($5,985 млрд), відповідно й потенційна сума податку лише для цих депутатів може становити близько **1,6 млрд грн!**

III. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки і політичні, в розумінні державних політик, пропозиції для України.

По-перше, погоджуємось з академіком Е. Лібановою, яка вивчаючи феномен суттєвої диференціації населення України за доходами і майном, дійшла висновку, що одним із перших кроків виправлення ситуації є «докорінна зміна всієї системи оподаткування, зокрема відновлення на принципово інших засадах повномасштабної прогресивної шкали»[21]. Це один із ймовірних варіантів вирішення проблеми, проте не єдиний. Наше застереження полягає в тому, що збільшення прогресивності системи оподаткування, з чим важко не погодитись, вимагає також докорінної зміни структури самої податкової системи, що в сучасних умовах постковідного і кризового стану економіки, загрожує значним розбалансуванням системи державних фінансів. Практика показує, що наша влада не здатна на плавний податковий маневр, не говорячи вже про якісь кардинальні в сфері державної податкової політики. Крім того, різкий маневр вимагає зміни не стільки в податковому законодавстві, скільки в головах значної кількості людей ідеологічного наративу, який Т. Пікетті назвав «режимом нерівності» суспільства. У масі своїй вітчизняні платники звикли здебільшого до опортуністичної поведінки в процесі сплати податків, оскільки знаходяться в стані зневіри до всіх і вся, а до держави - найбільше. Змінити наратив і ставлення швидко не вийде, це довготривала історія.

Водночас слід погодитись з тезою про те, що надалі подібна тенденція не може пролонгуватися, адже вона загрожує основам української державності. Ще К. Маркс розвиваючи ідеї В. Парето щодо нерівності поділу багатства, а згодом П. Сорокін звертали увагу на те, що економічна система самознищується якщо «режим нерівності» сягає критичних меж. З такої ситуації існує декілька варіантів виходу. Це не взаємовиключні, а, навпаки, можуть стати взаємодоповнюючими варіантами. Перший, це прогресивне оподаткування доходів громадян. Другий - це оподаткування майна (рухомого і нерухомого) на основі визначення бази оподаткування за ринковими цінами, а не де-факто у фізичних одиницях. Кожен з цих шляхів має право на життя, але найбільш реалістичним нам видається третій – запровадження податку на багатство, адже по суті він буде стосуватись невеликої групи людей так званих HNWI (High Net Worth Individuals). Саме виходячи з того, що платниками податку будуть незначна кількість, де-факто публічних осіб, адмініструвати цей податок буде на складно, це також не

[21] Лібанова У. Україна : глибина нерівності. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://zn.ua/ukr/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-_.html

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

вимагатиме суттєвих трудових чи матеріальних затрат. До того ж, це шанс для нашої еліти стати гарним прикладом для абсолютної більшості усіх інших платників податків, публічно демонструючи довіру до держави та її інституцій, а найголовніше приклад сумлінності у виконанні одного з головних конституційних обов'язків. Це шанс перестати бути не лише проросійськими, для тих хто такими лишається, а й *a la* російськими – для тих хто так себе не ідентифікує, але все одно поводиться саме як «хижацька» російська еліта.

По-друге, слід дослухатись до рекомендацій міжнародних експертів, які зазначають, що у більшості країн є можливість сприяння інклюзивному зростанню в період після пандемії завдяки податковій реформі[22], в тому числі шляхом запровадження податку на багатство, оскільки увага до таких податків зумовлена саме тими обставинами, які були викладені нами раніше : нерівність, пандемія тощо. Тому в Україні слід запровадити податок на багатство, базою оподаткування якого будуть усі активи, що належить фізичній особі: доходи (активні і пасивні), заощадження, майно рухоме і нерухоме, права інтелектуальної власності тощо за мінусом боргів та витрат на їх обслуговування. Для цілей оподаткування величина бази повинна становити більше 50 млн грн (≈$2 млн для більш сталої оцінки бази)[23], ставка податку 1%. Запровадження такого податку стане ключовою передумовою відновлення довіри громадян до держави та її інституцій, яка похитнулась не лише в Україні, а й в багатьох інших країнах світу. Ми не виключаємо, що його слід запровадити на тимчасовій основі.

По-третє, запровадження податку на багатство в Україні має достатні соціально-економічні передумови, адже для цього існують - об'єкт оподаткування, в якого є достатній фіскальний потенціал, платники, підходи до його адміністрування, а головне є суспільний запит на такий крок. Як було показано і детально проаналізовано структуру вітчизняної податкової системи у попередньому авторському дослідженні «Пріоритети податкової політики держави у 2021 році[24]» основними базами оподаткування в Україні є трудові доходи та витрати громадян на споживання. Податкові надходження зведеного бюджету України від оподаткування цих баз становлять більше 60% загальних надходжень. Декомпозиція сукупного податкового навантаження за базами оподаткування за 2020 р. представлена в наступній таблиці.

---

[22] МВФ. Податкова політика інклюзивного економічного зростання. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.imf.org/en/Search#q=Tax%20Policy%20for%20Inclusive%20Growth%20after%20the%20Pandemic%2C%20IMF%20COVID%20...&sort=relevancy

[23] Величина бази оподаткування податком на багатство може бути предметом додаткових дискусії та консультацій.

[24] Growford Institute. Пріоритети податкової політики держави у 2021 році. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.growford.org.ua/research/priorytety-podatkovoyi-polityky-derzhavy-u-2021-rotsi/

Таблиця 4

Декомпозиція податкового коефіцієнта в Україні
за податковими агрегатами, податками і базами оподаткування у 2020 р.,

% загальних податкових надходжень, зборів і внесків

ПОДАТКОВИЙ КОЕФІЦІЄНТ=40,4% ВВП					
Споживання=14,4%ВВП		**Капітал=3,5% ВВП**	**Праця=22,5%ВВП**		
Непрямі податки=33,3%		Прямі податки=30,5%		Внески до ПФУ=31,6%	Інші=4,6%
ПДВ=24%	Акцизний податок=9,3%	Прямі з юросіб=11,1%	Прямі з фізосіб=19,4%	Внески до ПФУ=31,6%	Інші=4,6%
ПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ, ЗБОРИ І ВНЕСКИ=100%					

Джерело : складено автором за даними ДПСУ, ДССУ, ПФУ згідно з класифікацією ОЕСР.

Водночас частка податків на майно втричі менше аналогічного показника для країн ОЕСР, удвічі для країн Латинської Америки і Карибського регіону (LAC18). За цим показником ми співставні лише з країнами Африки, де накопичення майна внаслідок її тяжкого колоніального спадку і можливостей його акумуляції завдяки глобалізації в інших регіонах світу є обмеженим і є дуже нерівномірним. Прикладом є достатньо розвинена в індустріальному плані ПАР, де як показано в дослідженні сукупне багатство 1% найбагатших більше 50% від того обсягу, який існує в цій країні. Завдяки саме цій обставини спостерігається спротив еліт щодо запровадження даного податку, незважаючи на те, що його запровадження, як показують проведені дослідження, дозволяють акумулювати – залежно від моделі податку – від 1,5 до 3,5% ВВП додаткових коштів в державний бюджет цієї країни[25]. Тому залишається відкритим лише питання щодо політичної підтримки такого кроку, адже вимагає в тих, від кого залежить таке рішення, наявності достатніх вольових якостей.

Вчетверте, експерти МВФ більш стриманіші в оцінках фіскальної ефективності податку на багатство в країнах з низьким рівнем доходів, говорячи про те, що він може становити до 0,5% ВВП[26] в той час як в розвинених економіках надходження від його сплати, там де він існує, складають від 1 до 4% ВВП. Фіскальний потенціал податку на багатство в Україні оцінити більш точно досить складно, хоча й можливо, адже це потребує інших, більших витрат коштів, часу й праці для проведення додаткового дослідження, а також вимагає доступу до закритих баз податкових даних і майнових реєстрів, якого ми не маємо. Як зазначалося раніше, ефект для державного бюджету також буде залежати від

[25] Chatterjee A., Czajka L., Gethin A. A Wealth Tax for South Africa. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://wid.world/news-article/a-wealth-tax-for-southafrica/

[26] МВФ. Податкова політика інклюзивного економічного зростання. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.imf.org/en/Search#q=Tax%20Policy%20for%20Inclusive%20Growth%20after%20the%20Pandemic%2C%20IMF%20COVID%20...&sort=relevancy

GROWFORD Institute
01004, м. Київ, Печерський район, вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30
growford.institute@gmail.com, www.growford.org.ua

значення співвідношення багатство/дохід до оподаткування, про величину якого в Україні ми не маємо, принаймні поки що, жодного уявлення. Якщо таке співвідношення буде становити величину більше 2, то фіскальний потенціал податку на багатство може буди більшим за попередньо наведені оцінки.

Вп'яте, фіскальна ефективність такого податку звичайно буде залежати від обраних засобів його адміністрування. Як засвідчує вітчизняний досвід, покладатись на сумлінність платників і добровільність сплати податкових зобов'язань ми навряд чи можемо, принаймні на першому етапі імплементації такого фіскального інструменту. Тому слід застосовувати наявні технічні рішення і можливості, які дозволяють отримати бажаний фіскальний ефект. Зокрема, Україна приєдналась до плану імплементації дій в межах проєкту BEPS, який передбачає застосування інструментів обміну податковою інформацією в межах протоколів CRS (AEOI та REOI). Україна не поспішає із запровадженням у власну практику таких стандартів адміністрування, які вже довели свою ефективність. Такий висновок можна зробити з того, що згідно прийнятого урядом України Плану заходів щодо недопущення ухилення від сплати податків і зборів суб'єктами господарювання та запобігання відмиванню коштів в офшорних зонах[27] перший обмін інформацію в рамках стандарту CRS запланований на 4 квартал 2022 року. В цей же час, лише у 2019 році більше 100 країн світу здійснили автоматичних обмін інформацією, яка стосувалась 84 млн фінансових рахунків їхніх резидентів в офшорних юрисдикціях, а загальна сума коштів на цих рахунках склала більше 10 трлн євро[28]. Згідно з висновками отриманими в останніх дослідженнях щодо результативності процедур обміну інформацією підтверджено, що це призвело до зменшення депозитів в офшорних юрисдикціях щонайменше на 25%[29]!

Крім цього, на сьогоднішній день в Україні вже існує інструментарій, який при належному використанні дозволяє вирішити щонайменше дві задачі: встановити незаконно отримані доходи і обсяги ухилення від сплати податків, з однієї сторони, та визначити сукупну вартість активів (багатства) найзаможніших, з іншої. Для цього потрібно напрацювати алгоритми крос-чекінгу інформації в

[27] КМУ. Про затвердження плану заходів щодо недопущення ухилення від сплати податків і зборів суб'єктами господарювання та запобігання відмиванню коштів в офшорних зонах. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2021-%D1%80#Text

[28] OECD. Ending the Shell Game: Cracking down on the Professionals who enable Tax and White Collar Crimes. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.oecd.org/tax/crime/ending-the-shell-game-cracking-down-on-the-professionals-who-enable-tax-and-white-collar-crimes.htm

[29] Beer S., Coelho M., Leduc S. Hidden Treasures: The Impact of Automatic Exchange of Information on Cross-Border Tax Evasion/ Електронний ресурс. – Режим доступу : phttps://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/12/20/Hidden-Treasure-The-Impact-of-Automatic-Exchange-of-Information-on-Cross-Border-Tax-Evasion-48781

податкових базах даних та базах даних електронних декларацій. Співставленні цих даних може і повинно також відбуватись з інформацією з державних реєстрів рухомого і нерухомого майна, земельного кадастру тощо.

* * *

І на останок, повертаючись до тези про те, що запровадження податку на багатство – це тест для України на солідарність, хотілося б зазначити наступне. Насправді, більша і точно краща частина нашого суспільства цей тест вже пройшла. В Україні існує громадянське суспільство, що продемонструвало свою солідарність всьому світу під час двох революцій і доводить це щодня впродовж останніх семи років протидіючі зовнішній агресії на Донбасі. При цьому, краща частина суспільства вносить свою плату не лише у формі волонтерських внесків чи матеріальної допомоги, плата тут значно вища – людські життя. Тому цей тест, як вже було зазначено, в першу чергу стосується політиків, від яких залежить прийняття такого рішення, і вітчизняних багатіїв, від яких залежить рішення про сплату податку на багатство. У даний час це багатство диверсифіковано по конспіративних квартирах з готівкою, банківських комірках, екзотичних островах, просто приховано від людського ока шестиметровими парканами. Насправді, від того, як вони здадуть цей тест, залежить майбутнє української державності та… збереження всього набутого багатства для них самих. Адже країна, в якій за класифікацією Д. Аджемоглу і Дж. Робінсона «хижацька» еліта[30], маючи мільярди доларів в офшорах, не здатна сплатити в бюджет незначну частину від цих коштів в період надзвичайно складних випробувань для її долі, коли існує пряма загроза її незалежності, не може розраховувати на суверенітет і подальший стабільний розвиток!

[30] Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності. – Видавництво «Наш формат», 2016. – 440 с.

GROWFORD Institute

01004, м. Київ, Печерський район,

вул. Велика Васильківська, 9/2, оф. 30

growford.institute@gmail.com,

www.growford.org.ua